

И. ЮСУПОВ ДӨРЕТИЎШИЛИГИНДЕ АНА ЎАТАН ТЕМАСЫ

Гузал Отепбергенова

филология илимлари бойынша филология докторы (PhD)

Ўзбекистан мамлекетлик кóркem óнер ҳам мәденият институты Нөкис филиалы

ТЕМА РОДИНЫ В ТВОРЧЕСТВЕ И.ЮСУПОВА

Гузал Отепбергенова

доктор философии (PhD) по филологическим наукам

Нукусский филиал Государственного института искусств и культуры Узбекистана

THE THEME OF THE MOTHERLAND IN I.YUSUPOV'S WORKS

Guzal Otepbergenova

Doctor of Philosophy in Philological Sciences

Nukus branch of the Uzbekistan State Institute of Arts and Culture

Таяныш сөзлөр: И.Юсупов, Ана Ўатан, ўатан сўйиўшилиқ, ана тили, миллий өзлик, еркинлик, экологиялық жуўапкершилиқ, хўждан, пуқаралық позиция.

Резюме. Мақалада қарақалпақ халқының көрнекли шайыры И.Юсупов дөретиўшилигиндеги Ана Ўатан темасының идеялық-көркемлик өзгешеликлери талланады. «Туўған жер», «Бул жер еле зор болады», «Ана тилиме», «Төк таўындағы ойлар» ҳам «Халық сөзлери» қосықлары мысалында Ўатан образының туўған топырық, ана тили, миллик өзлик, еркинлик, экологиялық жуўапкершилиқ, хўждан ҳам пуқаралық парыз түсиниклери менен байланысы ашып бериледи. Шайыр поэзиясында ўатан сўйиўшилиқ сезими тек мақтаныш түринде емес, ал хылықтың тәғдири, тәбиятты қорғаў, нызымды хўрметлеў ҳам келешек әўлад алдындағы жуўапкершилиқ сыпатында көринетуғыны атап өтиледі.

Ключевые слова: И.Юсупов, Родина, патриотизм, родной язык, национальное самосознание, свобода, экологическая ответственность, совесть, гражданская позиция.

Резюме. В статье анализируются идейно-художественные особенности темы Родины в творчестве выдающегося каракалпакского поэта И. Юсупова. На примере таких стихотворений, как "Родная земля," "Эта земля ещё будет прекрасна," "Моему родному языку," "Мысли на горе Ток" и "Народные слова," раскрывается связь образа Родины с такими понятиями, как родная земля, родной язык, национальное самосознание, свобода, экологическая ответственность, совесть и гражданский долг. В поэзии поэта патриотизм выражается не только как гордость, но и как ответственность за судьбу народа, защиту природы, уважение к закону и будущим поколениям.

Keywords: I. Yusupov, Motherland, patriotism, native language, national identity, freedom, ecological responsibility, conscience, civic position.

Summary. The article analyzes the ideological and artistic features of the theme of Motherland in the works of the prominent Karakalpak poet I. Yusupov. Through the poems "Native Land," "This Land Will Be Great," "To My Mother Tongue," "Thoughts on Mount Tok," and "Folk Words," the connection between the image of the Homeland and the concepts of native soil, mother tongue, national identity, freedom, ecological responsibility, conscience, and civic duty is revealed. It is emphasized that in the poet's poetry, the feeling of patriotism is seen not only in the form of pride, but also as responsibility for the fate of the people, the protection of nature, respect for the law, and responsibility to future generations.

Қарақалпақ халқының уллы шайыры, Ўзбекстан Қаҳарманы, Ўзбекстан ҳам Қарақалпақстан халық шайыры Ибрайым Юсуповтың поэзиясы миллий әдебиятымыздың идеялық-эстетикалық раўажланыўында айрықша орын ийелейди. Ол лирик шайыр, драматург, аўдармашы ҳам публицист болып ғана қоймай, ал халықтың тарийхый өтмишин, миллий өзлигин, ўатан сўйиўшилиқ сезимин ҳам азаматлық ар-намысын көркем сөз арқалы жаңғыртқан уллы дөретиўши болды. Шайыр Қарақалпақстан Республикасы Мәмлекетлик гимни текстиниң

авторы да болып табылады. Бул факт оның дөретиўшилигинде Ўатан ҳам мәмлекетшилиқ идеясының қандай әхмийетке ийе болғанлығын көрсетеди.

И.Юсупов қарақалпақ поэзиясында поэтикалық, терең образлылыққа ийе шығармалары ҳам айрықша шайырлық мәдениаты менен ажыралып туратуғын тулға. Шайыр өз дөретпелеринде хәр бир сөзге итибарлылық пенен қарап, көркем тилдиң лексикасынан шеберлик пенен пайдаланып, оларды таңлап керекли орынларда пайдалана алған. [1]

И.Юсупов лирикасындағы Ана Ытан темасы туўған жерди мақтаў менен ғана шекленбейди. Ол халықтың тарийхый тәғдири, ана тили, миллий өзлик, еркинлик, әдиллик, хўждан, мийнет, тәбиятты қорғаў хэм келешек әўлад алдындағы жуўапкершилик мәселелери менен тығыз байланыста сәўлеленеди. Шайыр әдилликке исениў, адамның хуқықы менен еркинлигин хўрметлеў, мәмлекет хэм халық алдындағы жуўапкершилик, хўждан тазалығы, жәмийетлик тәртип хэм тәбиятты қорғаў сыяқлы пукаралық қәдириятлардың көркем сәўлелениўи мәнисинде қолланылады. Ана Ытан - шайыр поэзиясының руўхый өзегі. И.Юсупов поэзиясында Ытан абстракт географиялық түсиник емес. Ол - инсанның киндик қаны тамған топырақ, ана тили, халықтың тарийхый өтмиши, балалық дәўир, ата-баба мийрасы хэм келешек әўладтың өмирлик мәканы.

Шайыр ушын Ытанды сүйиў - белгили бир жерди мақтаў ғана емес, ал сол жердиң машқаласына ортақ болыў, халықтың аўырманлығын сезиў хэм оның келешегі ушын жуўапкершиликти мойнына алыў. Усы себепли оның Ытан хақындағы лирикасында мақтаныш сезими менен бирге сыншыллық, қыйналыў, үмит хэм азаматлық пафос көринеди.

«Туўған жер» қосығында шайырдың Шымбайға, аўылына хэм ата журтына болған терең ықлас-ықырары сәўлеленеди.

Несийбең мың жортсадағы,
Көп жерге дуз тартсадағы,
Даңқ-мәртебең артсадағы, -
Туўған жер ушын баласаң,
Оған бас ийип барасаң.

Лирикалық қахарман туўған жерди сырттан бақлаўшы емес, ал оның тарийхый өтмишиниң бир бөлегі сыпатында сөйлейди. Қосықта балалық естелик, аўыл көриниси, тарийхый сана хэм перзентлик сағыныш бир пүтин поэтикалық системаға бирлескен. Шайыр Шымбайды «анам» хэм «алтын бесик» мәнисиндегі образлар менен байланыстырады. Ана образы адамның биологиялық өмириниң басланыўын аңлатса, туўған жер образы оның социаллық, руўхый хэм миллий қәлиплесиўиниң бесигі сыпатында бериледи. Усылайынша, Ытан кеңислик түсинигинен инсанның ишки дўнясына өтеди. «Туўған жер» қосығының композициясы лирикалық сапар формасында қурылған. Жол бойындағы хәр бир көринис қахарманның өтмишинде өткен дәўирлерди қайта оятады. Сыртқы кеңислик пенен ишки психологиялық кеңислик өз ара бирлеседи. Туўған жерге

қайтыў - тек физикалық сапар емес, ал адамның өз түп-тамырына, миллий өтмишине хэм перзентлик парызына қайтыўы болып табылады.

Ытан хэм экологиялық жуўапкершилик И.Юсуповтың «Бул жер еле зор болады» қосығы Ана Ытан темасының социаллық, экологиялық хэм философиялық мазмунда тереңлесиўин көрсетеди. Қосық 1988-жылы Арал экологиялық апатшылығы кескинлескен дәўирде жазылған. Онда қарақалпақ халқын басқа аймаққа көширип әкетіў хақындағы пикирлерге шайырдың азаматлық қатнасы билдириледі. Шығарманың басында халықты көширип әкетіў мәселесиниң адам тәғдири емес, әпиўайы экономикалық есап түринде қаралғаны сынға алынады. Шайыр адамды статистикалық сан, ал Ытанды географиялық майдан сыпатында түсиниўге қарсы шығады. Оның концепциясында адам туўған топырағына мәдений, тарийхый хэм руўхый тамырлар арқалы байланысқан.

Оқыдым бир газетадан,
Ғамхоршымыз көп-аў тоба!
Еринбестен есаплаған,
Сыртымыздан сызып жоба.

Бул қосықтың соңғы бәнтлеринде дарақ метафорасы арқалы көркемlestириледі: «Терең тамыр урған дарақ - Ытан деген». Адамның Ытанға қатнасы қарабарақ сыяқлы тамырсыз шөпке емес, ал терең тамыр жайған дараққа мегзетиледи. Бул метафорада халықтың тарийхый турақлылығы, ата-баба мийрасы хэм туўған жерден ажырлыўдың руўхый ҳәсирети жәмленген.

Қосықта Ытанды сүйиў сезими сыншыл пикир менен бирлеседи. Шайыр экологиялық апатшылық ушын тек сыртқы күшлерди айыплаў менен шекленбей, халықтың өз ишиндегі бийпарўалықты, нәпсикумарлықты хэм жуўапкерсизликти да әшкаралайды. Адамның туўған жерге қыянет етиўи - тек экологиялық апатшылық емес, ал Ытан алдындағы мораллық жынаят сыпатында баҳаланады.

Жер, суў хэм тәбият халықтың улыўмалық байлығы болғанлықтан, олардан пайдаланыў жеке мәпке емес, жәмийетлик жуўапкершиликке тийкарланыўы керек. Шайырдың пикиринше, тәбиятқа жасалған қыянет келешек әўладтың жасаў хуқықына жасалған қыянет пенен тең деп есаплайды. Шығарманың соңында «жаңа әўлад - ақыллы жас» образы пайда болады. Шайыр келешек әўлад жердиң қәдирине жетип, оны қайта тиклейди деп исенеди. Демек, «Бул жер еле зор болады» деген қайталама тек оптимистлик

тилек емес. Ол - жасларды Ұатанды қайта абаданластырыуға шақыратуғын идеялық сүрен болып табылады.

И.Юсуповтың ұатан сүйіушілік концепциясында ана тили айрықша орын ийелейди. «Ана тилиме» қосығында қарақалпақ тили халықтың тарийхый өтмиши, руұхый мийрасы хэм миллий өзлигиниң белгиси сыпатында жырланады. Шайыр ана тилиниң көркемлик куұатын жыраулар, шешенлер, халық дәстанлары, Бердақ хэм Әжинияз дәстүрлері менен байланыстырады. Усы арқалы тил жеке адамның сөйлесиу куралы емес, ал әуладларды бирлестиретуғын тарийхый-мәдений система дәрежесине көтеріледі.

Қосықтағы «Ана тилим, сен - басқадан айырмам» деген пикир миллий тилдиң идентификациялық функциясын көрсетеді. Адам ана тили арқалы өз халқын, тарийхын хэм руұхый дүньясын таныйды. Тилди жоғалтыу - тек сөзлерди жоғалтыу емес, ал халықтың өзлигин, тарийхый өтмишин хэм дүньяны қабыллау усылын жоғалтыу деген сөз. Ана тилин хұрметлеудің инсанның мәдений хуқықларын хұрметлеу менен тең екенін көреміз. Хәр бир халықтың өз тилин рауажландырыуы, билим хэм мәдениетти сол тилде ийелеуі - оның тәбийий руұхый хуқықы. Шайыр бул хақықатты юридикалық терминлер менен емес, поэтикалық образлар хэм тарийхый естеликлер арқалы түсіндіреді. Қосықта ана тили «байтерек», «нан», «уұыз» хэм «қан» образлары менен байланыстырылған. Байтерек - тарийхый дауамлылықты, нан - өмирлик зәрүрликти, уұыз - ана тәрбиясын, қан - адамның тәбийғый болмысын аңлатады. Усы метафоралар арқалы тилдиң халық өмиріндегі орны терең философиялық мазмунға ийе болады.

И. Юсуповтың «Төк тауындағы ойлар» шығармасында шайыр заман, бийлик, еркинлик, миллий өзлик хэм дөретиушіниң жәмийеттегі орны хақында философиялық пикир жүргізеді. Шығармада «Бүгинги заман басқа, заң басқа» деп атап көрсетиледі. Бул қатар жаңа дәуірдегі жәмийетлик өзгерістердің формаллық белгиси ғана емес, ал адам еркинлигине жаңаша қатнастың пайда болғанын аңлатады.

Шайыр жаңа ызаамның ең баслы жетіскенлигин еркин сөйлеу хэм еркин жазыу мүмкиншилиги менен байланыстырады. Бул жерде сөз еркинлиги инсанның тийкаргы руұхый хэм пуқаралық хуқықларының бири ретінде баҳаланады. Шайыр ушын ызаамшылық тек жәмийетлик тәртіпти сақлау

куралы емес, ал адамның хақықатты айтыуына кепиллик беретуғын әдалатлы система болыуы керек.

Ұа, Еркинлик! Жүрген жериң қут қандай!

Не бар сениң орыныңды тутқандай?

Сунқар кустың пәрұазы бар өзінде,

Тауға шығып, таза хауа жутқандай.

Қайраудағы ғаздай едиң байлаулы.

Сәл талпынсаң, ийең қабақ шытқандай,

Тууған елди айтқызбады-ау Ұатан деп.

Шығармадағы еркинлик сунқардың пәрұазына хэм таза хауаға мегзетиледі. Сунқар - еркинликтің, бийикликтің хэм руұхый ғәрезсизликтің символы. Таза хауа - ашық жәмийет, еркин пикир хэм қорқынышсыз жасаудың метафорасы. Ал, «қайраудағы ғаз» образы қадағалау астындағы, еркинлиги шекленген адамның жағдайын көрсетеді. Шайырдың пикиринше, сөз еркинлиги халыққа қарсы бағытланған тәртіпсизлик емес. Керисинше, еркин пикир жәмийеттегі кемшиликлерди уақтында анықлауға, хақықатты айтыуға хэм ызаамсызлықтың алдын алыуға хызмет етиуі керек. Демек, шайыр еркинлик пенен жууапкершиликти бир-бирине қарсы қоймайды. Оларды демократиялық жәмийеттің өз ара байланысқан қәдириятлары сыпатында түсінеді.

«Халық сөзлері» қосығы нақыл-мақаллар, шешенлик сөзлер хэм халық даналығы тийкарында жазылған. Шайыр халықтың әсирлер дауамында топлаған мораллық тәжирийбесін заманағөй жәмийетлик мәселелер менен байланыстырады. Қосықта наданлық, менменлик, жағымпазлық, әдилсизлик хэм бийикти жеке мәп ушын пайдаланыу сынға алынады. Хәмелге ылайықсыз адамның пуқараға зулымлық етиуі халық нақылларының сатиралық интонациясы арқалы әшкараланады.

Бәдхасылға хәмел жетсе,

Пуқарасын талар ийтше,

Қумырсақа қанат питсе,

Хәлек питер келе-келе.

Бул жерде шайырдың концепциясы әдалатлы басқарыу принципі менен байланысады. Бийлик - жеке үстемлик куралы емес, ал халыққа хызмет етиу жууапкершилиги. Хәмелдар ызаамға, хұжданға хэм халық мәпине сүйенгенде ғана жәмийетте әдиллик орнайды. Шығарманың поэтикалық куұаты халық тилиниң қысқа, өткир хэм улыұмаластырыушы тәбиятынан келип шығады. Шайыр нақыл-мақалларды

эпиўайы қайталамай, оларды заманағөй социаллық мазмун менен байытады.

И.Юсупов дөретиўшилигинде хуқықый концепциясының ең терең қатламы хўждан түсиниги менен байланыслы. Шайыр ушын ыызам адамның сыртқы хәрекетин тәртипке салса, хўждан оның ишки дўнясын басқарады. Хўждансыз адам ыызам талапларын үстиртин орынлағаны менен, әдил инсан дәрежесине көтериле алмайды.

Шайыр менменлик, тәкаббырлық хәм келешек әўладтың мәпин ойламаўды адамзат алдындағы үлкен қылмыс сыпатында көрсетеди. Оның поэзиясында қылмыс юридикалық түсиниктен де кең мәниге ийе. Тәбиятты қуртыў, халықтың бирлигин бузыў, ҳақыйқатты жасырыў, хәмелди жеке мәпке пайдаланыў хәм келешек алдындағы жуўапкершиликтен бас тартыў да мораллық қылмыс болып табылады.

Шайыр адамзаттың ең үлкен гүреси сыртқы душпан менен емес, ал өз ишиндеги өзимшиллик, нәпси хәм хўждансызлық пенен

болыўы керек деген идеяны алға сүреди. Бул концепция ыызамлы жәмийеттиң тек сыртқы қадағалаў менен емес, ал пуқаралардың ишки мәдениаты хәм хўждан жуўапкершилиги менен қурылатуғынын көрсетеди.

Ибрайым Юсупов дөретиўшилигинде Ана Ыатан хәм ыызамшылық темасы өз ара тығыз байланысқан бир пүтин идеялық-көркемлик концепцияны курайды. Шайыр ушын Ана Ыатан - туўған топырақ, халықтың тарийхый өтмиши, ана тили, миллий өзлик, тәбият хәм келешек әўладтың тәғдири. Ыатанды сүйиў сезими оның поэзиясында бос мақтаныш емес, ал сол жердиң машқаласына ортақ болыў, оны қорғаў хәм абаданластырыў жуўапкершилиги сыпатында көринеди. Шайырдың поэзиясы бүгинги жасларды Ыатанды сүйиўге ғана емес, ал оның раўажланыўына жуўапкер болыўға, ыызамды хўрметлеўге, ҳақыйқатты айтыўға, миллий өзликти сақлаўға хәм жәмийетлик турмысқа белсене қатнасыўға тәрбиялайтуғын үлкен руўхый мектеп болып табылады.

Пайдаланылған әдебиятлар

1. Kórkem óner hám mádeniyat Хабаршısı. №2.2024.
2. Оразымбетов Қ. Таңламалы шығармалары 1-том. Нөкис: Билим, 2018.
3. Юсупов И. Таңламалы шығармалары 2-том. Нөкис: Билим, 2018.
4. Юсупов И. Таңламалы шығармалары 1-том. Нөкис: Қарақалпақстан, 1992.